

és jelentős egyéniség ült szemben velünk, beszélt rendkívül egyszerűen rendkívül bonyolult tudományáról, vallott orvosóseiról — hét generáció orvosairól! — a tudománytervezés égető új feladatairól s gondjairól („nálunk mindenki generális akar lenni — így mondta körülbelül — és kevesen az alkotó csapat katonái”), a középiskolai nevelés új s mind szűkebb reformjáról, Leonardo da Vinciről, művészet és tudomány kapcsolatairól. Ez a dokumentum is méltó, hogy felkerüljön az archívum polcára, humanista tanúság ez is, — de mégsem elégíthetett ki igazán. Kardos István kérdései ezúttal túlságosan bonyolultak voltak, nehezen követhetők — mintha a tudóst is zavarba ejtették volna olykor, kilendítve közvetlenségéből. És mintha meg kellene már újítani a képi, mintegy dramaturgiai keretet — a valamást tevő íróasztala mögé kényszerül, megfosztva vitalitásától, a kérdező pedig mereven okos, de részvétlen arccal ül egy karosszékben. Nem volt közege ennek a beszélgetésnek, nem volt háttere, sterilizált így, nyugodtan meghallgathattuk volna rádió is, olvashattuk volna valamelyik folyóiratunkban. Éppen az hiányzott, ami a televíziót televízióvá teszi — a gondolatot túl a képi megfogalmazás is.

A sorozat nyilván is joggal folytatódik — ki kellene szabadítani a tudóst az íróasztal mögül, a kérdezőt a karosszékéből.

THURZÓ GÁBOR

Herder és a Televízió

HOGYAN KELL KÉRDEZNI?

1. Illyés Gyulának nyelvi kérdésekben kétségkívül pallosjoga van. Évtizedekig nem élt vele, az úgynevezett Herder vitában azonban megcsillant kikezdehetetlen szabályán némi odaképzelt vér. Leparancsolta Illyés a képernyőről azokat a nyamogva beszélő, vagy koszlott ajkú nyelvroptókat, akiknek idegenes hangsúlya, vagy mondatipró készültsége tovább rontja nyelvünk fenyegetett állapotát. A televízió lomha elefántja meg se rezdült a vágástól. Illyés szólt. És mégse kaptak le a képernyőről senkit. Ebben a játszmában a király adott salkot, mozdulata azonban még egy jelképes gyakorlatot sem ért meg. Illyés és a vitaindító Kolozsvári Grandpierre Emil küzdelmét azonban folytatni kell. Meglehet, a mi csorbult bicskánk nagyobb sebet üt, mint a pallos. Ezért ez a cikk.

2. Nem szólunk közvetlen nyelvi kérdésekről. Hanem a kérdéssről általában. A tévé kérdés műfaj, műsorainak nagy részében riporterek járják az országot. Lelepleznek és eligazítanak, megjárják Afrikát. A televízió a nézők kérdőmondata a világhoz: rábízunk magunkat egy-két kíváncsiszkodóra, mert az elektronika korának társadalmi szerződésként értelmében ötven

forintért megváltottuk a jogunkat egy-két kérdésre.

Hogyan kell hát kérdezni?

3. A magyar nyelvtan és stilisztika nem habozik a kérdésben. Elkülöníti a *valóságos kérdéseket* a *stilisztikai célúak*tól. Az előbbieket tehát információszerezés szándékával formálódznak. Sokféleképpen. „Ki van itt?” — Tisztességes ember ezt csakugyan akkor kérdezi, ha nem tudja, hogy ki érkezett. A tisztességes válasz tájékoztat, megnyugtat, eldönti a dolgot.

Nincs statisztikám, de az ilyen valóságos kérdések száma elenyészően csekély a tévé műsorai-ban. Kapunk helyette állkérdéseket. A hang persze itt is Jákobé: „Ki van itt?” — fuvalázza. De a „kéz” Ézsaué, hiszen a mozdulatából látom: mindenkivel jobban tudja, ki van ott. csak eljátssza nekünk a kérdésben benne rejlő „ignoramus”-t. Ettől azonban a kérdés *valóságossága* szenved csorbát, a jelenet igazságtartalma. Valóság helyett retorikát kapunk, rendszerint annak balga pótlékát.

Egy kérdés valóság tartalmának megítéléséhez különben nem kell különösebben éles logika. Elegendő megfigyelni a válaszok nyelvi kontösét. Eldöntendő kérdés esetén például —

ha a kérdés tartalmas — a legrikább esetben elégszük meg a felelő az egyszerű igen-nel, vagy nem-mel. Színezni és nyomósítani fogja az állítást vagy a tagadást. A tévériportokra adott feleletekből azonban észlelhetően hiányzik a *hogyme*, a *korántsem*, a *bizony*, a *persze*, az *egyáltalán nem*. Helyette a megkérdéztet és a kérdező előre megállapodnak abban, hogy dialogizálnak valamely monológot.

„Mi volt a célja az 1977-es év tervének teljesítésekor?”

„Az volt a célunk, hogy termékeinket a világpiacon...”

„Sikerült?... ”

„Sikerült...”

A nyelvek ritmusához, gondolkodásának elevevességéhez tartozik, hogy a kérdést és a feleletet meghatározott ismétlésekkel kapcsolni tudják. Csaknem minden mondatrész ismételtető így. Idézet egy nyelvi példatárból.

„Voltatok tegnap kirándulni?”

„Voltunk”.

„Kirándulni voltatok tegnap?”

„Kirándulni.”

„Tegnap voltatok kirándulni?”

„Tegnap.”

Amikor azonban a teljes kérdés ismétlésre kerül — gyanítható máris, hogy a szellemi restség veszi birtokába az egész mondatot és így a gondolatot is elemészti sürűségének bendőjében.

Kérdezni tehát bonyolultabb és felelősségteljesebb, mint válaszolni. A kérdés kicsiklandhatja a választ, előkészíti azt,

bekeríti a lehetséges feleletek körét.

Ebből az egyszerű nyelvi tényből következik, hogy nincs rossz riportalany.

Csak rossz riporter.

4. Vállalom, hogy a kérdésről nyíltan szölok. Én magam nagyon rossz riporter vagyok. Nem tudok kérdezni. Visszajáról ismerem tehát a gondot, a kínjai felől mértem fel nehézségeit.

Nem tudom megmondani, mi a jó kérdés. De azt tapasztalatból ismerem, melyik a rossz. Szinte katalógusát állítanám össze azon kérdéseknek, melyeket feltenni tilos. A katalógus összeállításában önkéntelen segítségemre voltak a tévé riporterei.

Tilos például megkérdézni a művészről nyolcvanötödik születésnapján a befotózott kitüntetés mellett a virágokkal zsúfolt szobában, hogy boldog-e, s hogy ha a pályáját újra kezdené, ugyanígy csinálná-e. Nem azért nem szabad erre rákérdezni, mert felesleges, hiszen a művészről evidensen boldog és a díjakat nem színeszek, hanem renitens szabadgondolkodók (I. Shaw, Sartre) szokták visszautasítani, hanem mert itt nem létezik alternatív felelet. A riporter (nem egészen így elhangzott) kérdése csak akkor lenne valóságos, ha egy pillanatra is felvetődhetne annak a lehetősége, hogy ilyen válasz tekeregjen elő: „Kiszúrták a szemem egy rendjellel, holott én egy blauveisz brill-re vágytam. Ami meg a pályát illeti, kedvesem,

maga is tudja, abba csak belerokkanni lehet.”

A felelet az ünnepi alkalomból elképzelhetetlen. Akkor hát mit jelent az, ráprovokálunk a nyilvánvalóra, aláolajozzuk kesztes szavakkal a látványt és a választ, vastag lakkréteggel öntjük le az amúgy is fényes politúrt?

Hogy mit jelent?

Messze kell kezdenem.

Abban a bizonyos Herder vitában Kolozsvári Grandpierre Emil szakított végre a felvilágosodás gondolatárból minden nyelvpótlásra átragadt szemlélettel, hogy elegendő kigyomlálnunk nyelvi szokásainkat, megváltozik tőle a közéletünk. Grandpierre — igencsak marxista — Kolombusz tojása az, hogy a nyelv csak tükrözi a közéletet, s elébb ezen kell változtatnunk, hogy a gyomlálás sikeres legyen.

Igen. Az *alkérdés* ugyanis, láttuk, elsősorban számúzi a valóságot. El-, vagy visszavezet azonban a manipuláció ingoványába, oda, ahol nincsenek kérdések, csak eleve eldöntött feleletek, nincsenek a közösségre bízható döntések, csak parancsok. A világ egyetlen irata, mely még stílisztikailag sem ismeri a figyelemkeltő, a tűnődő, vagy a szónoki kérdést, az a szolgálati szabályzat. Kölcsey még definícióban is tudott kérdezni: „Mi a haza, mint a legszebb kapcsolattal egybefoglalt ember társasága?” — A parancs ettől azért halványabb, mert kénytelen lemondani a stílisztika ravaszabb fegyvereiről.

Vagyis: az álkérdés egyszerűen antidemokratikus. Kitudja a felelőt a választás jogából. Megfosztja a rangjától, a döntőképeségtől, fontosságának egyetlen kutyabőrétől. „Őn tudtommal első ízben van Magyarországon”, — szoktuk megkérdezni a világjáró művészt. — „Mi a benyomása?” Haslővésként kapta ezt a kérdést különben egy nagy külhoni politikus is.

Mit mondhat?

„Nézzé én bejártam a baleari és a filippi szigeteket, New Yorkot és Tokiót. Az önök meglehetősen rosszul világított porfészke nem keltette bennem a legkisebb rokonszenvet sem.”

Attól, mert senki sem érez így, a gondolatnak még vibráló lehetőségként ott kellene bújkálnia valamely kérdésben. Ha ilyen kérdés nincs, akkor nyilvánvalóan a kérdés mellőzendő. Nem kell megkérdezni, hogyan és miképpen látja szép hazánkat.

Csak az a kérdés valóságos, mely csakugyan tájékoztatást és döntést kér. A többi — legyen végre — néma csend.

5. A riporterek mellett a kommentátorok fő eszköze is a kérdés. Oly hatásos eszköz, hogy nem szabad visszaélni vele. A stilisztika-könyvek bőven hozzák a példát az érzelmi töltés magasfeszültségére a figyelemkeltő kérdés fejezetében. „Meghalt? Hát akkor miért ölik naponta/Szóval, tettel és hallgatással is?” — állította vad kétségbeeséssel József Attila: Ady emlékeztetésében. A tévékommentár

azonban oly felerősített közegben hangzik el, hogy egy ilyen József Attila-i kérdés után már-már a barikádra rohamánk.

Kommentátoraink azonban púpozott lapáttal dobják arcunkba a hasonló kérdéseket. Látásra mindennapi apróságot teszünk szóvá — kezdődik a kommentár —, majd összefüggéseket tornyozó kérdésbe hanyatlik. Benne zeng a *meddig tűrjük* fenyegetése. Ha holnap engem denunciól ez a hang és stílus, arra se lesz időm, hogy a fogkefémeket magamhoz ragadjam. A legjobban akkor félek, amikor a kérdést egyenesen Carter elnök mellélenek szegezik. „Carter elnök úgy látszik nem tudja, vagy nem akarja tudni...?” Mi lesz velünk egyszerű emberekkel, ha Carter se tudja, a CIA és az FBI minden információja ellenére?

Valamennyi magyar tévénezővel együtt jól tudom, hogy Carter csakugyan nem tud egyet s mást. Ennek kimondását amerikai betutató-vízumom kockáztatásával is hajlandó lennék nyilvánosan közvétenni. Kérdés formájában persze nem. A kérdésemre ugyanis aligha hajlandó felelni. A határozott állításomra, ha akar — és ha tud —, még tiltakozhat is.

Óvatosabban bánnék tehát a közönség arcába veható kérdésekkel a tévében. Vacsora közben amúgyis hiába heccelnek, én legalább másnap reggelig tűröm azt a visszás jelenséget, melynek eltiprására felizgatnak. Különben is, tőlem kérdezik, mit ten-

nék? József Attila ajkára a tehetetlenség adta a keserű kérdést. A tévékommentátornak, ha sokat aranyoskodik, még egy hadsereg is a rendelkezésére állhat. Kár fegyverbe hívni szíreszóra minket, tartalékosokat.

Csinján bánnék tehát a stilisztika fegyvertárában porosodó kérdésekkel.

6. Nem tudunk kérdezni a tévében?

Dehogynem. Tud kérdezni például Chrudinák. Ūl egy ellenséges fogolytáborban, mindjárt belevágják a *machetét*, vagy a *krist*, vagy mit tudom én milyen maláj, vagy inka fegyvert. A rizikó és a tisztesség (mely mindig kart karba öltve jár) ráviszi szegényt, hogy mielőtt lelkét kilehelné, valóságot kérdezzen. Tud kérdezni Vitray, — mert amikor nyilvánvalóan kérdezőhelyzetbe játszott a magát, elnémul és nem kérdez: felnőttek kezel bennünket, még a kérdés megfogalmazását is ránk bízza, beirat a demokrácia iskolájába, mellőzve minden felvételi vizgát és ötven forintért emberré avat. Tud kérdezni Vitray, mert a kérdéseit úgy kezdi: „Nem tudom...” és mellékel hozzá a gesztusok nyelvén egy bizonytalan kézmozdulatot. Alki valamit nem tud: kérdez. Ez a tisztesség stilisztikája.

Ezzel szemben nem tud kérdezni... Hadd bizonyítsam egy utolsó fordulattal a kérdés kérdésének fontosságát. Tessék nekem megmondani — ki nem tud kérdezni?

UNGVÁRI TAMÁS